

Moesman

W BOOKS

**Surrealisme
en de seksen**

Inhoud

- 4** **Voorwoord**
Bart Rutten, Artistiek directeur Centraal Museum

- 14** **Moesman, surrealist uit Utrecht**
Marja Bosma

- 30** **Schilderijen**
1930-1950

- 50** **Eros: poëzie, vrijheid en liefde**
Tessel M. Bauduin

- 68** **Schilderijen**
1950-1980

- 82** **Denkbeeldig portret: Markies de Sade als**
spiegel van de surrealistische psyche
Maia Kenney

- 104** **Wakkere dromers. De vrouwen van het surrealisme**
Nina Folkersma

- 122** **Sarah Lucas, Viviane Sassen,**
Gillian Wearing, Sanam Khatibi

- 132** **English summaries**

- 140** **Noten**

- 142** **Bibliografie**

- 144** **Colofon**

**Wooor
Wooord**

Op 11 mei 2017 vond een opzienbarende herbegravenis plaats. Op voorspraak van zijn dochter Remke Moesman en stiefzoon Felix Visser werd het lichaam van Johannes Hendrikus (Joop) Moesman (1909-1988), dat in Houten ter aarde was besteld, overgebracht naar een nieuw graf in Utrecht om daar naast zijn laatste echtgenote Elsa van Dijk opnieuw begraven te worden. Volgens alle betrokkenen een veel betere plek voor een laatste rustplaats: in de stad waar hij lange tijd verbleef en roem vergaarde en naast zijn geliefde vrouw. Zo verging het de stoffelijke resten van Joop Moesman.

Moesman geniet landelijke bekendheid als Utrechtse schilder, maar ook als Nederlands enige officieel erkende surrealist. Zijn werk werd opgenomen in de internationale tentoonstelling van surrealisten in 1961 in Milaan, die was samengesteld door André Breton, de zelfgekroonde keizer van het surrealistenrijk. Als Centraal Museum zijn we de gelukkige hoeder van het grootste aantal schilderijen en tekeningen van de eigenzinnige surrealist die Moesman was. Veel van zijn werken zijn vrijwel permanent opgesteld in het museum en zijn oeuvre werd meermaals in exposities getoond. Echter, bijna altijd binnen een Nederlandse context. In de tentoonstelling *De tranen van Eros: Moesman, surrealisme en de seksen* presenteren we zijn werk nadrukkelijk in een internationale omgeving. Dat past in ons streven als museum om de wereld van Utrecht te verbinden met de wereld eromheen. Hoewel dit boek parallel verschijnt aan de tentoonstelling is het geen catalogus in de strikte betekenis, eerder een monografie zoals we die twee jaar geleden maakten over zijn tijd- en stadgenoot Pyke Koch.

Moesman hield zich in zijn werk bezig met de thema's waar ook de internationale surrealisten mee opvielen: dromen, liefde, verlangen en seks, vaak provocatief aangewend als politieke daad om de burgerlijke moraal moedwillig voor het hoofd te stoten. Vier jaar voor het eeuwfeest van het surrealisme, dat begon met de publicatie van Bretons eerste surrealistisch manifest in 1924 en aan de vooravond van tal van surrealismetentoonstellingen wereldwijd, presenteren wij Moesmans oeuvre in een nieuwe context en in een nieuw perspectief. Want niet alleen het lichaam van Moesman verdiende herplaatsing, ook zijn werk.

De afgelopen decennia is de scope van het surrealisme aanzienlijk verbreed. Verschillende musea ontwikkelen nieuwe visies op het surrealisme waarbij er meer aandacht is voor kunstenaars die actief waren buiten de West-Europese metropolen die lange tijd de kunstgeschiedenis domineerden. De canon van de kunst(geschiedenis) wordt bijgesteld en er wordt meer ruimte en eerbied geboden aan kunstenaars die te lang slechts als lokale 'helden' in de marge mochten figureren. Ook wordt er afstand genomen van de overheersende mannelijke blik en krijgen kunstwerken gemaakt door vrouwen en kunstenaars die geen onderscheid in gender wensen te maken, nu de ruimte die ze verdienen. Het Centraal Museum is dan ook verguld dat het in dit tijdsgewricht actief kan bijdragen aan het verruimen van de blik – een doelstelling die in onze missie is verankerd.

Tot zover de jubeltoon. Moesman en diens werk zijn in het licht van bovengenoemde ontwikkelingen, voorzichtig uitgedrukt, een complexe zaak. Moesmans perspectief lijkt immers het toonbeeld te zijn van die mannelijke blik. Net als andere mannelijke surrealisten verbeeldde hij zijn dromen en fantasieën met geseksualiseerde vrouwenlichamen. Moesman had daarnaast in Nederland een 'moeilijke' reputatie. Hij stond bekend als een vermaard mopperaar en maakte geen geheim van zijn sadomasochistische geaardheid. Dit mocht je echter niet benoemen; een ieder die een toespeeling maakte op een biografische lezing van zijn werk kon een honende reprimande verwachten. Bovendien werd zijn werk in het tijdperk van De Stijl, waar abstracte kunst in waardering boven de figuratieve kunst werd gesteld, vaak afgedaan als ouderwets.

In de wereld van vandaag is het werk van Moesman nog steeds polariserend: met name zijn 'sadistische' geweld tegen het vrouwenlichaam is problematisch in het huidige #MeToo tijdperk. Daarom duiken we met de tentoonstelling en publicatie doelbewust in de surrealistische wereld van seks en fetisjisme. Om die reden ook tonen we vrouwelijke kunstenaars als Leonor Fini en Dorothea Tanning die in hun

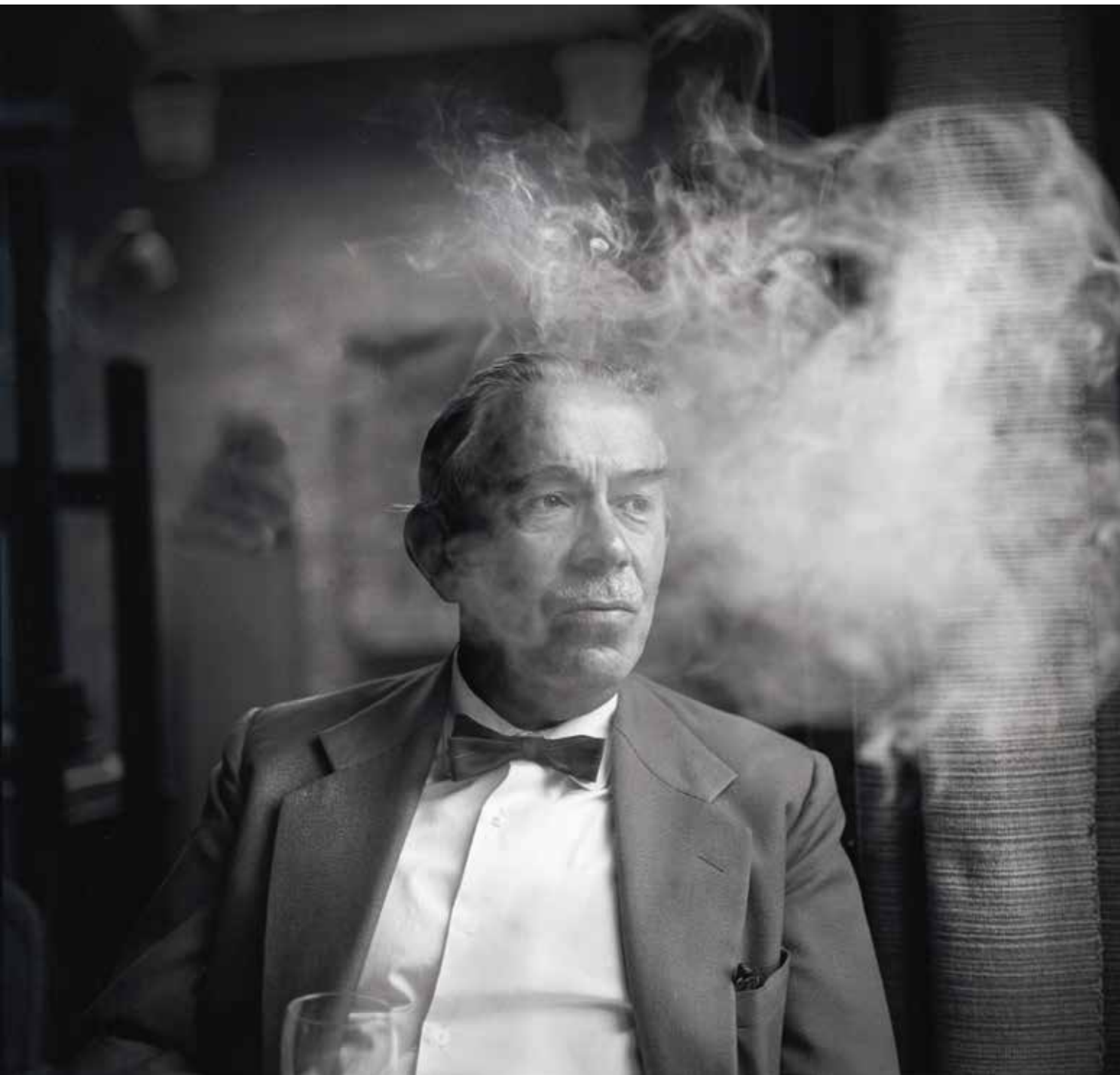
werk expliciet verwijzen naar hun eigen seksualiteit, en laten we zien hoe gender-neutrale kunstenaars als Claude Cahun, Pierre Molinier en Toyen de traditionele man-vrouwrollen tartten.

We zijn er bijzonder trots op dat we zoveel prachtige bruiklenen van surrealistische vrouwen voor het eerst in Nederland kunnen tonen naast een aantal klassiek moderne iconen van Salvador Dalí, René Magritte en Max Ernst. Als Centraal Museum zoeken we in onze tentoonstellingen de balans tussen het bevestigen van de kennis tot nu toe en het bevragen ervan. Is onze kennis wel volledig en kunnen we de (kunst)geschiedenis ook vanuit een ander perspectief bekijken? Deze tentoonstelling en publicatie passen in ons beleid om een breed publiek kennis te laten maken met nieuwe zienswijzen en verhalen en om hedendaagse kunstenaars te betrekken in het verruimen van onze blik.

Dit konden we alleen bewerkstelligen door de tomeloze inzet van de drie inhoudelijk verantwoordelijken: Nina Folkersma, de voor deze tentoonstelling aangestelde curator en projectleider; Marja Bosma, onze conservator moderne kunst en kenner van het werk van Moesman; en Maia Kenney wier onderzoekscapaciteiten van onmisbare waarde waren voor dit project. Alle drie tekenden zij voor een bijdrage in deze publicatie. Mijn dank gaat ook uit naar Tessel M. Bauduin, die eveneens een essay schreef, en wier jarenlange onderzoek naar en inzet voor een bredere perceptie van het surrealisme van grote betekenis was voor deze onderneming. Onze erkentelijkheid gaat uit naar de bruikleengevers die zo genereus waren om hun bijzondere kunstwerken voor drie maanden aan ons af te staan. Tot slot dank aan de fondsen die dit bijzondere project mogelijk hebben gemaakt.

Bart Rutten
Artistiek directeur Centraal Museum

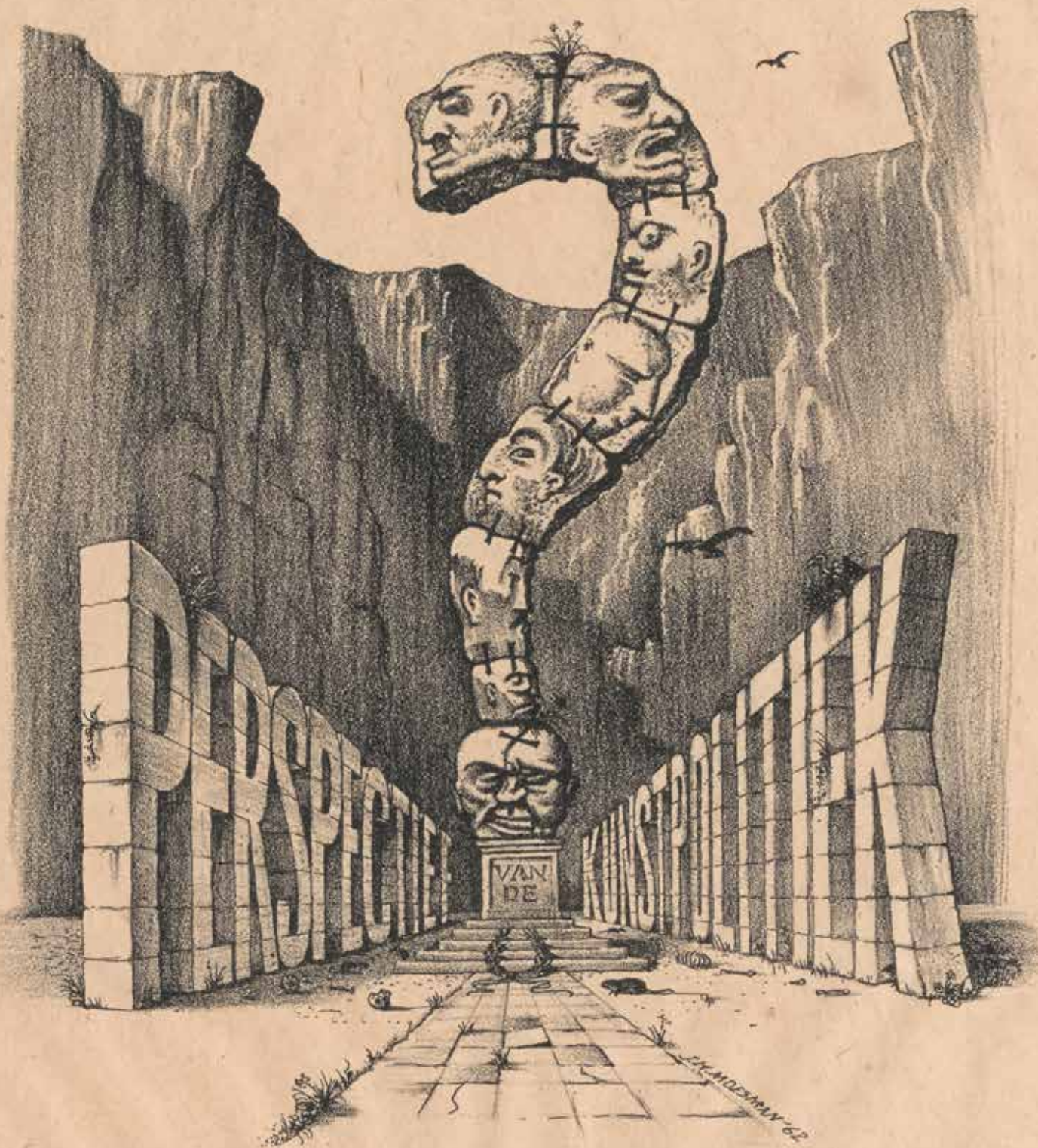
1 Joop Moesman, circa 1970. Foto Theo van de Vathorst

Marja Bosma

Surrealist uit Utrecht

**Mooes
man**

2/20

J.H. Moesman

Oorsprong

Johannes Hendrikus Moesman, roepnaam Joop, geboren op 6 januari 1908, groeide als enig kind op in de woning boven de steendrukkerij van zijn vader aan de Neude in Utrecht. Zijn vader Johannes Anthonius (1859-1937) was een creatieve man die niet alleen in opdracht litho's maakte voor uitnodigingen, affiches, menukaarten, diploma's en dergelijke; hij fotografeerde ook en was een verdienstelijk kalligraaf. Hij had een brede interesse, vooral in geschiedenis, en verzamelde van alles en nog wat. Daarmee stelde hij in de winkelatalage tentoonstellingen samen die veel publiek trokken. Zoon Joop Moesman nam een voorbeeld aan zijn vader en richtte zelf op de zolder een eigen 'museum' in.¹ Hij werd een verwoed verzamelaar van plaatjes en knipsels. Ook in andere opzichten trad hij in de voetsporen van zijn vader, want ook hij zou zich bekwamen in de kalligrafie. Zijn vader was lid van het Genootschap Kunstliefde en Joop ging al jong met zijn vader mee naar lezingen over kunst en andere culturele activiteiten die Kunstliefde organiseerde.

Vader Moesman stimuleerde zijn zoon. Hij gaf Joop voor zijn veertiende verjaardag een olieverfkistje - want al zou de middelbare school een drama worden: tekenen kon Joop als de beste [afb. 3].² De rol van moeder Moesman was een heel andere. Ze leed aan depressies en had suïcidale neigingen, waarvoor ze in de psychiatrische kliniek - het "krankzinnigengesticht" zoals dat toen werd genoemd - het Willem Arntsz Huis werd opgenomen. Haar zelfmoordpoging in december 1915 moet een vreselijke ervaring voor haar zoon zijn geweest. Hij ontwikkelde een obsessie voor de dood en ontdekte de bezwerende kracht van de Afrikaanse en Oceanische kunst [afb. 4].³ Moesmans moeder was nauwelijks in staat om voor hem te zorgen. Dat deed tante Rieka, de zus van zijn vader die bij hen inwoonde en de huishouding verzorgde. Na het overlijden van zijn vader zou zij bij Joop intrekken.

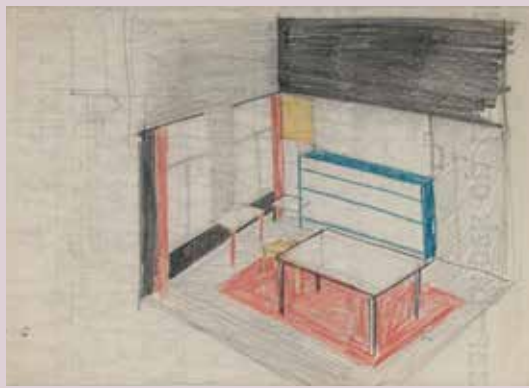
Tante Rieka en zijn moeder schijnen preutse Victoriaanse vrouwen te zijn geweest. Daarentegen was zijn vader wel degelijk zeer geïnteresseerd in erotiek en seks.⁴ Hij bezat een verzameling pornografische plaatjes, die Joop als tiener vaak bekeek. Inmiddels, we spreken begin jaren twintig, volgde Moesman verschillende tekenlessen,

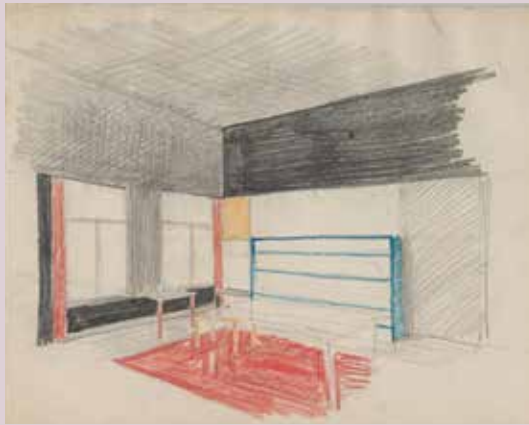
3 J.H. Moesman, *Zelfportret*, 1922. Olieverf op doek. Particuliere collectie. Foto Joop van Putten

4 J.H. Moesman, *Dood*, 1923/24. Potlood, kleurpotlood en aquarel op papier. Centraal Museum, Utrecht

5 J.H. Moesman, *Interieurontwerpen*, 1926/27. Potlood en kleurpotlood op papier. Centraal Museum, Utrecht

6 J.H. Moesman, *Zonder titel*, 1928. Potlood en krijt op papier. Centraal Museum, Utrecht

onder andere bij het tekenclubje onder leiding van Willem van Leusden (1886-1974), waar hij voor het eerst naar het naaktmodel tekende. Daarop verbood zijn moeder hem daar naartoe te gaan: ze vond hem te jong om blote vrouwen te zien. Dat was natuurlijk tegen dovemansoren gezegd. De platenverzameling van pa bracht uitkomst, en toen Kunstliefde een paar jaar later tekenavonden organiseerde met mannelijke en vrouwelijke naaktmodellen, was Moesman van de partij [afb. 6]. Ook ging hij weer deelnemen aan de tekenklassen van Van Leusden. Nadat alle deelnemers een jaar of twee enthousiast waren geweest over de vormexperimenten van het kubisme en, in het geval van Joop Moesman, over het design van Gerrit Rietveld die hij in 1928 ontmoette, kwam er een grote omslag [afb. 5]. Ditmaal was het Moesman, die het nieuwe introduceerde. Aanleiding hiervoor was de ontmoeting met boek- en kunsthandelaar Willem Wagenaar.

Hoe Moesman surrealist werd

In 1928 ontmoette Joop Moesman Willem Wagenaar (1907-1999), die om de hoek van Moesmans huis de boek- en kunstwinkel Nord had geopend. Wagenaar had een paar jaar in Parijs gewoond en was er onder de indruk geraakt van de avant-garde kunst.⁵ Hij had boeken en tijdschriften uit Parijs meegesleept om daarmee een winkeltje in Utrecht te beginnen. Moesman kon zijn brede, gretige belangstelling naar kunst hier laven. Wat hij las en op de afbeeldingen zag, miste zijn uitwerking niet. Hij experimenteerde in de tekenklas met andere opstellingen en combinaties van gipsen beelden, vreemde attributen en naaktmodellen. Hij raakte gefascineerd door het werk van Giorgio de Chirico (1888-1978), dat hij via de bladen leerde kennen, en maakte een gouache in die trant [afb. 7]. Het Belgische tijdschrift *Variétés* bracht in januari 1929 een speciaal nummer over het surrealisme uit, wat een eyeopener was: een bevrijding van het academisme of van 'hoe het hoort'. Ook de films van Luis Buñuel en Salvador Dalí vormden een ware ontdekking. In 1930 woonden de deelnemers aan de tekenklas een vertoning bij van *Un chien andalou* (1928) bij de Utrechtse afdeling van de Filmliga. Via het tijdschrift *Documents* leerde Moesman ook de schilderijen van Dalí (1904-1989) kennen, zij het via reproducties in zwart-wit. Hij kocht het boekje *Dalí ou l'obscurantisme* van René Crevel bij boekhandel Broese. Een paar zwart-witplaatjes dienden hem tot voorbeeld bij het concipiëren van zijn *Portret van Gabriël Smit*, 1931 [afb. 18].

17
J.H. Moesman, *De peer*, 1930. Olieverf op doek.
Particuliere collectie. Foto Joop van Putten

18
J.H. Moesman, *Portret van Gabriël Smit*, 1931. Olieverf op doek.
Centraal Museum, Utrecht

27
J.H. Moesman, *Aangekomene*, 1933. Olieverf op doek.
Centraal Museum, Utrecht

28
J.H. Moesman, *Les Mariages*, 1933. Olieverf op doek.
Centraal Museum, Utrecht

31
J.H. Moesman, *Zelfportret*, 1935. Olieverf op doek.
Centraal Museum, Utrecht

32
J.H. Moesman, *Het gerucht*, 1936/41. Olieverf op doek.
Particuliere collectie. Foto RKD

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *De tranen van Eros: Moesman, surrealisme en de seksen* in het Centraal Museum Utrecht van 15 februari t/m 24 mei 2020.

Uitgave

WBOOKS | Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

in samenwerking met

Centraal Museum | Utrecht
info@centraalmuseum.nl
www.centraalmuseum.nl

Hoofdredactie

Marja Bosma | Nina Folkersma

Eindredactie

Elvie Casteleijn | Hans Schopping

Teksten

Tessel M. Bauduin
Marja Bosma
Nina Folkersma
Maia Kenney
Bart Rutten

Vertalingen

Gerard Forde (N-E)
Sanne Oorthuizen (E-N)

Vormgeving

Johannes Verwoerd Studio

Letters

Zeitung Pro | Underware

Copyright Moesman

Erven Moesman

© 2020 WBOOKS | Centraal Museum | de auteurs

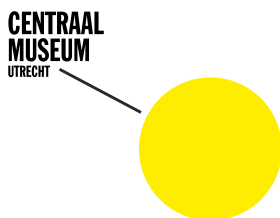
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldend kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2020

ISBN 978 94 625 8370 2
NUR 646

W BOOKS

Joop Moesman geldt als de belangrijkste en enige internationaal erkende surrealist van Nederland. Hij was een tegendraadse kunstenaar die met zijn expliciet seksuele schilderijen regelmatig een schandaal veroorzaakte. In dit boek wordt het oeuvre van Moesman geplaatst in de context van zijn internationale surrealistische tijdgenoten.

Vier auteurs belichten het werk van Moesman vanuit verschillende invalshoeken. Marja Bosma, conservator moderne kunst van het Centraal Museum, waagt zich aan een analyse van Moesmans persoonlijkheid en het lauwe onthaal van zijn werk in de Nederlandse kunstwereld. Surrealisme-expert Tessel M. Bauduin gaat dieper in op de grote interesse van Moesman en de surrealisten in liefde, seks en erotiek. Kunsthistorica Maia Kenney zoomt in op Markies de Sade en onderzoekt waarom deze achttiende-eeuwse libertijn zo'n aantrekkingskracht uitoefende op de surrealistische verbeelding. Kunsthistorica en curator Nina Folkersma besteedt aandacht aan de vrouwelijke surrealisten die lange tijd in de schaduw stonden van hun mannelijke collega's.

9 789462 583702